

УДК 140.8

Дев'ятко Н. В., Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

**ПОСТМОДЕРН І ПРИРОДНИЙ МІФ:
ТОЧКИ ДОТИКУ І КОНФЛІКТНІ СИТУАЦІЇ**

Досліджуються структурні особливості сучасного міфу та його потенціал до національного відродження. Розглянуто взаємозв'язки і конфліктні ситуації природного міфу і постмодерну як особливих типів світоглядних комунікаційних систем.

Ключові слова: міф, архетип, світогляд, національне, постмодерн.

Девятко Н. В., Днепропетровский областной институт последипломного педагогического образования

**ПОСТМОДЕРН И ПРИРОДНЫЙ МИФ:
ТОЧКИ СОПРИКОСНОВЕНИЯ И КОНФЛИКТНЫЕ СИТУАЦИИ**

Исследуются структурные особенности современного мифа и его потенциал к национальному возрождению. Рассмотрены взаимосвязи и конфликтные ситуации между природным мифом и постмодерном как особыми типами мировоззренческих коммуникационных систем.

Ключевые слова: миф, архетип, мировоззрение, национальное, постмодерн.

Devjatko N. V., Dnipropetrovs'k Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education

**POSTMODERN AND NATURAL MYTH:
POINTS OF CONTACT AND CONFLICT SITUATIONS**

The article is devoted to the structures features of a modern myth and its natural capacity for national revival. The relationships and conflicts between the natural myth and postmodernism as worldview specific types of communication systems have been determined.

Key words: myth, archetype, world-view, national, postmodern.

Інтерпретація міфу подолала значний шлях і в часовому осягненні, і в глибині сприйняття: від розуміння міфу як давнього утворення, властивого тільки прадавнім суспільствам, до визнання існування міфу в різних формах у будь-якому суспільстві як підсвідомої світоглядної комунікативної матриці, без якої спільно та не існує. Зважаючи на те, що міф має властивість до відродження саме під час світоглядних криз,

убачаємо неабияку актуальність дослідження міфічних структур у контексті суспільних перетворень як глобального, так і національного характеру.

Метою статті є визначення структурних особливостей сучасного природного міфу та його потенціалу до національного відродження в контексті такого світоглядного явища, як постмодерн. Для досягнення цієї мети слід виконати такі завдання:

– дослідити взаємозалежність політичного та національного міфів;

– проаналізувати джерела сучасної світоглядної кризи та їх постмодерну природу;

– визначити основні структурні відмінності між постмодерним і природним міфами як світоглядними системами.

Міфу як світоглядній системі присвячено багато праць, серед яких еволюціоністські дослідження М. Мюллера [13] і Е. Б. Тайлора [16], аналіз сакральних міфічних структур М. Еліаде [17] тощо. Постмодерністський прояв міфу досліджували Р. Барт [2], Ж. Деррида [9], на пост-радянському просторі – О. Висоцька [6],

Є. Безносок та М. Князєв [4]. Міф у контексті національної ідентичності вивчали Н. Омельченко [1], М. Вовк [7], Ю. Ганошенко [8], О. Морщакова [12], М. Скринник [15]. Міф як сучасний соціальний і політичний феномен в Україні осмислюють В. Безнісько [3], В. Бурлачук [5], Л. Зубрицька [10], В. Полянська [14] та ін.

Через тривале загальне негативне ставлення до самої можливості дослідження міфу та складність його системного аналізу (міф та його проявлення адекватно сприймаються тільки завдяки герменевтиці), відбулося розпорошення знань про міф, він стає об'єктом досліджень багатьох наук. Нині прослідковуються дві тенденції розуміння міфу: як деміфологізоване, десакралізоване утворення (технологічний, політичний, рекламний, ідеологічний, постмодерний міфи) і реміфологічне, природне (національний, культурний, літературний, авторський тощо) утворення.

У першому випадку комунікатори використовують лише формальну міфічну структуру, і через низький рівень енергетики міф втрачає сакральність, набуваючи постмодерних характеристик, що часто можна спостерігати у сучасному світі. У другому випадку задіяні глибинні енергії національного, а сам міфічний комунікативний процес є не підконтрольним людській свідомості. Проте, основою національного відродження постмодерний міф стати не може, бо він не пов'язаний з енергіями колективного і національного несвідомого і не має можливості занурити людину в сакральний час

першотворення для її оновлення і відродження в новому житті шляхом ініціації.

У другій половині ХХ ст. завдяки працям структураліста Р. Барта [2] і пост модерністського ідеолога Ж. Деррида [9] відбувається докорінна зміна в розумінні міфу як світоглядної матриці, міф тепер сприймається виключно як десакралізована фрагментарна структура, що стає основою для побудови потужного постмодерного світоглядного міфу сучасного світу і розвиває уявлення про політичний технологічний міф та дає змогу до його широкого використання для маніпуляції суспільною свідомістю. Під впливом розвитку цього вектора досліджень міфу попередні здобутки в розумінні природного міфу, його структур та функцій відходять на другий план і часто взагалі ігноруються, залишаючись актуальними лише для фольклорних і літературознавчих досліджень.

Загалом філософська думка ХХ ст. потужно долає проблему розуміння міфу виключно як «застарілого» відтворення інформації, закладене ще працями античних філософів, а згодом реактуалізоване Просвітниками та еволюціоністами (М. Мюллер [13], Е. Б. Тайлор [16]). Таке тенденційне розуміння міфу в Радянському Союзі позначилося на постулатах марксистської філософії і проявилось в описі міфу виключно як технології (політичний, рекламний міф) та «мертвої» десакралізованої структури, яка легко піддається дефрагментації світоглядних уявлень (постмодерні світоглядні константи).

Природний міф має низку особливостей, серед яких однією з найважливіших є сакральна енергетична наповненість. Проте, саме в енергетичній сакральній наповненості відмовляють міфові здебільшого структуралісти та постмодерністські ідеологи. Як вважає О. Висоцька, в добу Постмодерну «міф як форма комунікації позбавлена онтологічно-сакральних моментів пізнання світу і його цілісності в результаті нарощування процесів раціоналізації свідомості, а також подальшої її віртуалізації» [6, с. 76]. Найчіткіше ця антиміфічна позиція оприявлена в праці Р. Барта «Міфології»: «Функція міфу – видаляти реальність, речі в ньому буквально знекровлюються, постійно стікаючи реальністю, що безслідно випаровується, він відчувається як її відсутність» [2, с. 270]. Принципово

не погоджуємося з цією думкою, оскільки вона є справедливою виключно для формалізованої структури, якою не є природний міф, і де вже не відбувається діалогічна комунікація. На думку В. Бурлачука, семиотичний метод вивчення міфу взагалі не може претендувати на вичерпну характеристику міфу, оскільки «лишає осторонь змістовний бік міфологічних концептів» [5, с. 13]. Як вважає дослідник, «міф для Барта – це слово, але не сам предмет повідомлення, це спосіб, в який воно висловлюється». Водночас «міф не визначається ані предметом, ані матеріалом, оскільки будь-який матеріал може набувати міфологічного значення» [5, с. 14].

Важливим комунікаційним процесом є перевтілення самого природного світоглядного міфу в політичний, при цьому йдеться не про базування політичного міфу, наприклад, на національному ґрунті, а використання міфологічних конструкцій для актуалізації та підсилення штучного за своєю природою політичного міфу. Складовими політичного міфу, за визначенням В. Полянської, є політичний час і простір, політичні персонажі, символи влади, архетипи, сюжет, він «задає основні символічні коди, часові та просторові системи координат для політичної влади та її функцій» [14, с. 6], тобто має подібну до природного міфу структуру, що дозволяє політичному міфу в якості підмін світоглядних констант залучати до комунікативного процесу національні елементи або у своєму природному прояві базуватися на національній основі. Для України утворення штучного політичного міфу вкрай актуальне, оскільки, на думку О. Морщакової, унаслідок тривалої епохи тоталітаризму в ХХ ст. «національна ідея, звільнена від усіх обмежень, так і не стала проявом відчуття свободи для її носіїв», стала утопічним фрагментарним проектом, через що була делегована в політичну сферу [12, с. 13].

Як наслідок такої світоглядної підміни, вважає В. Безнісько, відбувається «викорінювання поняття «внутрішня воля», що виступає фундаментом особистості як такої. <...> Знищення здатності вільно мислити досягається за допомогою підміни ціннісних орієнтирів у свідомості реципієнтів. Даний процес здійснюється за допомогою формування у свідомості адресата міфу певних понять» [3, с. 9]. Надважли-

вим є механізм втілення цієї світоглядної підміни, який працює для всіх суспільних комунікативних процесів, адже «формування нових понять полягає в підміні змісту вже наявних у свідомості, що досягається зміною, а саме звуженням семантичного поля слів, які фіксують ці поняття, що спричиняє розрив зв'язку між поняттям і словом, яке його позначає» [3, с. 10]. Тобто змінюються світоглядні коди і ключові міфологеми свідомості через викривлення вже наявних. Перевтілюючись у світоглядний, політичний міф головним чином експлуатує бінарну опозицію «ми – вони», не розділяючи світ на мирське і сакральне і відкидаючи міфологічну ієрархію. Класифікація, за визначенням В. Бурлачука, відбувається за принципом груп, а поняття «ми», «пов'язане із відчуттям власного місця, намагається визначитися, сприйняти себе як особливу соціальну структуру, наділену особливим символічним кодом» [5, с. 15]. Подібна класифікація зумовлює особливий тип комунікації між групами, враховуючи відсутність сакральності, тобто, ієрархія взаємин вибудовується за постмодерновим принципом, а індивід не існує окремо від групи і може вступати в комунікативні зв'язки не з індивідами, а з групами, як частина іншої спільноти. Політичний міф, і як його окремий системний прояв – ідеологія, за своєю суттю є тоталітарний, проте, вважає Ю. Ганошенко, ідеології притаманна «здатність до семантичних кореляцій з усім текстом культури й утворенням його концептуальної цілісної моделі» [8, с. 6], тобто, ідеологія замінює собою світоглядний міф. Саме тому, стверджує дослідник, існує «семантична конфліктність між штучним ідеологічним міфом тоталітаризму та природним національним міфом» [8, с. 13]. Проте політичний міф може мати природний характер і «зберігати в колективній пам'яті народу його соціальний досвід, імперативи духовно-морального виміру політичних процесів» [10, с. 4].

Л. Зубрицька визначає природний політичний міф як наслідок міфотворення – об'єктивного процесу самостійного виникнення міфу в міфологічній свідомості, дистанційованим від волі і безпосереднього впливу соціальних суб'єктів [10, с. 4].

Нинішню світову світоглядну кризу передбачав К. Г. Юнг (це підкреслює Т. Лешкевич), який вказував на дві небезпеки для суспільства, – це «поширення східнорелігійних культів, у яких особистісне начало опиняється повністю розчиненим, і європейська експансія науково-раціонального Я, що викривлює сутність психологічного життя» [11, с. 435]. Для М. Еліаде джерелом світоглядної кризи є зміна релігії, бо «у системі «Людина – Бог – Історія» немає більше місця Космосу», «світ більше не відчувається Творінням Бога» [17, с. 111]. Тобто відбувається деконструкція простору і зникнення емоційної та сакральної наповненості. Джерела сучасної кризи одночасно походять також із невдоволення масовою свідомістю раціональною парадигмою та засиллям постмодерністського світобачення, що за формою копіює міф, але за суттю є антиміфом, і причини цього є надзвичайно складними та невід'ємними від шляху розвитку цивілізації. Так, М. Вовк, розглядаючи міф як модель світовідтворення, підкреслює, що актуальність його вивчення «полягає в зіткненні процесів глобалізації з функціонуванням механізму колективної та національної пам'яті в культурі народу» [7, с. 3], тим самим протиставляючи природний і постмодерний міф, який лежить в основі світоглядної філософії глобалізму.

З'являється антикультура, яка спричиняє «роздушення світу і людини в ньому» [4, с. 63], особа переакцентується на буденний плин життя через «збайдужіння людини Постмодерну до універсальних смислів буття, які є архетипними утвореннями» [15, с. 3]; «людина виявляється поодиноким атомом у просторі позамовного Ніщо, а зв'язки між людьми в культурі Постмодерну характеризуються фрагментарністю, короткочасністю, неусталеністю та поверховістю» [6, с. 130]. І саме цей розпад культури можемо спостерігати в усьому світі, коли культура, в основі якої є природний національний і світовий міфи, підмінюється антикультурою і псевдокультурою, яка прагне десакралізації, дефрагментації та деконструкції, у чому повністю збігається з постмодерністським світоглядом, вона є порожньою, бо не наповнена міфічною енергією, у цьому вона й антиміфічна. Заслугує на увагу

праця Є. Безносюка та М. Князева, які докладно розкривають проблему і пропонують її вирішення [4], а також дослідження О. Висоцької [6] та М. Скринника [15]. Найважливішим аспектом культурної світоглядної кризи є те, що антикультура не є еволюційно обумовленою і, на думку Є. Безносюка і М. Князева, створена штучно з метою маніпулятивного впливу на суспільство та заради знищення вільної особистості [4, с. 61–63].

Руйнування підсвідомих міфічних структур відбувається і на рівні мови, що не дає міфові відродитися через мову і національне. Є. Безносюк і М. Князев особливо підкреслюють, що при зміні, пошкодженні і розгерметизації мови «змінюється світовідчуття, мислення, ієрархія цінностей, система цілепокладання, поведінкові патерни» [4, с. 67]. А руйнування мови призводить до руйнації національної матриці, що унеможлиблює національне відродження, оскільки пошкоджено комунікативні зв'язки. Ця розрваність значень на комунікативному рівні обумовлена самою специфікою феномену комунікації, яка, на думку О. Висоцької, має в постмодерному суспільстві «руйнівний потенціал» [6, с. 13]: «З точки зору ідеології Постмодерну в комунікативній дії більше не існує нічого сакрального (метанормативного), всі її складові випадкові та довільні, втрачають свої сталі ціннісні якості, не мають власного буття. У постраціональній комунікації, наприклад, відсутній екзистенційний рівень. Діалог між Я і Ти перетворюється в демонстрацію діалогу, стає квазідіалогом. Головне завдання діалогу як процесу порозуміння замінюється завданням впливу чи «мовної гри» комунікаторів. <...> Цінності, ідеали, суспільні, політичні, економічні, соціально-культурні процеси віртуалізуються» [6, с. 60].

Постмодерністське світобачення антикультури розповсюджується і на виразників міфу, «відбувається підміна систем пасіонарності» (Є. Безносюк і М. Князев [4, с. 63]), тим самим міфозбавляється будь-якої можливості для відродження: люди, які знаходяться в полі антикультури, не можуть стати носіями міфу, через підміну систем пасіонарності унеможливується поява виразників міфу, а через зміну мови втрачається її міфічна основа. На думку

О. Висоцької, відбувається «поступове замикання культури Постмодерну на симулятивних смислах, що видаються за трансцендентальні» [6, с. 197]. У рамках постмодерністського світогляду відбувається пристосування навіть революційних, антисистемно спрямованих течій до власних потреб: «Фактично Постмодерн провокує створення політичного конформізму (що підноситься як ідейний плюралізм). Зняття різноманітних бар'єрів, у першу чергу інформаційних, призводить до занепаду самої ідеї протистояння системі. Коли немов би дозволено все, прагнення до боротьби з явними недоліками існуючого стану речей втрачає дійсний сенс» [6, с. 276], що, безумовно, сприяє деградації суспільства, культури, політичної системи, особистості тощо.

Досліджуючи сучасне суспільство, М. Скринник вказує, що в «суспільстві споживання» «домінують рольові стосунки, в індивіда формується байдужо-споглядальне ставлення до універсальних культурних смислів», вкорінених в національне життєбачення. Прояв такої байдужості свідчить про втрату людиною «субстанційного ядра індивідуальної ідентичності». Водночас, як механізм психологічного захисту, у людини розвивається «скептично-іронічна позиція щодо світу та інших» [15, с. 3]. Подібне скептично-іронічне ставлення нині є маркером постмодерністського світогляду, але, враховуючи вище сказане, водночас є і маркером пошкодженої ідентичності національного самоусвідомлення на кодових рівнях підсвідомості, міфічних за своєю комунікативною природою.

Вплив постмодерністського світогляду спричинив і руйнування самої структури світоглядного міфу («сучасний міф подрібнено на різні міфологеми» [1, с. 54];) і, не маючи первинної цілісності, міф не може подолати знеособлення і тільки множить фальшиві ідентичності. Цьому процесу активно сприяють мас-медіа, що підкреслює Н. Амелеченко, яка вважає, що нині «замість однієї твердої метафізичної реальності ми отримали безліч культурних світів і історій та образів реальності, продукованих мас-медіа» [1, с. 52], чим ще більше посилюємо деконструкцію та дефрагментацію світу і світогляду. І ці деградаційні процеси

мають властивість до посилення і прискорення через втрату бачення майбутнього. Досліджуючи людину доби Постмодерну, О. Висоцька звертає увагу на те, що така людина стає «нездатною будувати світогляд, орієнтований на якусь перспективу», оскільки її суспільство «живе тут і тепер, свідомо уникаючи будь-яких моделей майбутнього» [6, с. 141].

Але чим глибша криза, тим більша вірогідність відродження через міф, який у своєму світоглядному прояві може подолати аморфність, хаотичність, «постмодерністське ніщо» і дати старт для реактуалізації світоглядних життєствердних смислів. Як і більшість сучасних дослідників, О. Висоцька вказує на наявність певної межі для інформаційної цивілізації, досягнення якої є руйнівною для її подальшого існування: «У цій ситуації уникнути подібних дезінтеграційних процесів можливо лише за умов повернення до певних сакральних смислів, метафізичних засад існування суспільства» [6, с. 278].

Покажемо є те, що за структурою казки (типової ініціальної міфічної схеми) останнім обов'язковим випробовуванням героя був доказ своєї справжності і перемога над «лже-героєм». Переносючи цю схему у світоглядну площину, можемо стверджувати, що для природного міфу постмодернізм і є таким «лже-героєм» або «лже-світоглядом», який необхідно перемогти. Міф і постмодернізм дуже схожі, структурно вони майже однакові, обидва є основами культури (але постмодернізм створює власну антикультуру), реалізуються через мову (але мова постмодернізму є викривленими мовами народів, а не такою, що історично склалася і має національну основу). Та все ж вони різні за суттю і наповненням енергією творчості. Якщо ж переносити ознаки міфу на постмодернізм, то отримаємо дзеркальне відображення, навіть бінарну опозицію: у той час, коли міф базується на особистісному началі, постмодернізм виключає особистість зі своєю «творчістю»; коли міф є джерелом творчості, постмодернізм відкидає можливість будь-якої живої творчості («все створено до нас»); замість наповнення емоціями отримуємо повну беземоційність або звеличення інстинктів як низького прояву емоцій; замість ємності і насиченості живими вну-

трішніми енергіями міфу бачимо постійні посилення до зовнішнього через незчисленні трактування; замість наповнення енергією першотворення постмодернізм заповнений бездуховністю і взагалі не має енергетичного потенціалу; внутрішня стійкість і постійна еволюційна змінність міфу в постмодерні стає деконструкцією і постійним перетворенням смислів на руїни, стійкість постмодернізму реалізується в його постійному прагненні до руйнування, тобто у зовнішньому вигляді, а змінність проявляється як можливість заповнення будь-яким змістом та ідеєю, які, проте, не будуть мати ніякої цінності та емоційного наповнення; цілісність міфу і його здатність до єднання в постмодерні обертаються обов'язковою фрагментарністю та атомізацією суспільства, яке перебуває у його полі, тощо. Тому наявність «лже-міфу» у вигляді постмодернізму стає ще однією важливою передумовою для відродження природного міфу і подолання світоглядної кризи.

Підсумовуючи вищезазначене, можемо зробити деякі висновки. Як комунікаційна структура і світоглядна парадигма міф існував завжди, проявляючись в усіх сферах людського життя, але з різною інтенсивністю. Як світогляд міф актуалізується в часи глобальних змін, що одразу позначається на комунікативних процесах. Найчастіше актуалізація міфу відбувається під час нестабільності та світоглядної кризи, зокрема, культурної або політичної, зміни культурних чи світоглядних парадигм. Можливості міфу як світогляду і комунікації найяскравіше проявлятися саме в цей непевний час зумовлено його природою і прагненням упорядкування хаосу.

Для сучасного світу причинами нового міфічного сплеску є криза раціонального, десакралізація світу, підміна в багатьох країнах культури антикультурою, розвиток глобальних постмодерних світоглядних процесів та існування потужного постмодерного технологічного «лже-міфу» як ідеології і філософії, яка легітимізує існування суспільства споживання.

Природний міф і постмодерне міфічне утворення мають подібні структури, але через відсутність сакрального енергетичного наповнення постмодерні світоглядні структури сприймаються в рамках світоглядних уявлень

природного міфу в якості бінарної опозиції: «істинний міф» – «лже-міф», що є надзвичайно важливим для актуалізації ініціальних механізмів національного відродження та розвитку особистості.

Подолання постмодерного «лже-міфу» як світоглядної структури може запустити процеси відродження на найглибших рівнях підсвідомості як для окремої особи, так і для колективного несвідомого народів і цілого світу, дати поштовх до швидкого виходу з деградаційних процесів, які діють у сучасному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амелеченко, Н. А. Міф та нація – переплетення філософського та політичного дискурсу / Н. А. Амелеченко // Філософська думка. – 2003. – № 6. – С. 50–75.
2. Барт, Р. Мифологии / Р. Барт. – М.: Изд. им. Сабашниковых, 1996. – 312 с.
3. Безнісько, В. С. Феномен політичного міфу в соціальному просторі сучасності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / В. С. Безнісько. – Одеса, 2006. – 18 с.
4. Безносюк, Е. В. Социально-психологические и патопсихологические феномены современной культуры / Е. В. Безносюк, М. Л. Князев // Независимый психиатрический журнал. – 2002. – №4. – С. 59–68.
5. Бурлачук, В. Ф. Символічні системи і конституювання соціального смислу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора соціол. наук: спец. 22.00.01 – теорія та історія соціології / В. Ф. Бурлачук. – К., 2005. – 27 с.
6. Висоцька, О. Є. Комунікація як основа соціальних перетворень (у контексті становлення постмодерного суспільства): монографія / О. Є. Висоцька. – Д.: Інновація, 2009. – 316 с.
7. Вовк, М. П. Міфо-символічні джерела прозової спадщини Василя Барки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.07 – фольклористика / М. П. Вовк. – К., 2006. – 21 с.
8. Ганошенко, Ю. А. Міф, архетип, традиційний образ в українському інтелектуальному романі 20–30-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 "Українська література" / Ю. А. Ганошенко. – Запоріжжя, 2005. – 19 с.

9. Деррида, Ж. *Позиции* / Жак Деррида; [пер. с фр. В. В. Бибихин]. – К. : Д. Л., 1996. – 192 с.
10. Зубрицька, Л. Й. *Міф як феномен сучасної політики* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.01 – теорія та історія політичної науки / Л. Й. Зубрицька. – К., 2005. – 18 с.
11. Лешкевич, Т. Г. *Философия. Вводный курс* / Т. Г. Лешкевич. – М.: Контур, 1998. – 464 с.
12. Морщакова, О. С. *Смисложиттєвий зміст сучасної міфотворчості в контексті українських культурних традицій* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 17.00.01 – теорія та історія культури / О. С. Морщакова. – К., 2004. – 18 с.
13. Мюллер, М. *Сравнительная мифология* / М. Мюллер, В. Вундт // *История религии. От слова к вере. Миф и религия.* – М. : Эксмо; СПб. : Terra Fantastika, 2002. – С. 106–208.
14. Полянська, В. Ю. *Символічна політика як система політичних технологій* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 – політичні інститути та процеси / В. Ю. Полянська. – Д., 2004. – 19 с.
15. Скринник, М. А. *Буттєві смисли національної ідентичності в українському романтизмі* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук : спец. 09.00.05 – історія філософії / М. А. Скринник. – Львів, 2008. – 36 с.
16. Тайлор, Э. Б. *Первобытная культура* / Э. Б. Тайлор. – М. : Политиздат, 1989. – 573 с.
17. Элиаде, М. *Священное и мирское* / Мирча Элиаде; [пер. с фр., предисл. и коммент. Н. К. Гарбовский]. – М. : Издательство МГУ, 1994. – 144 с.

Надійшла до редколегії 24.02.2012

Прийнята до друку 29.02.2012.